

Papírból épített emlékművek, kora újkori, elveszettnek vélt Kárpát-medencei nyomtatványok felvidéki és lengyelországi könyvtárakban

A papírból épített emlékművek a jelleükénél fogva nem tűnnek időtállóknak. Nyelvészeti szempontból akár zavarosnak tűnhet a papírból épített emlékmű fogalma. Mégis létezett a 16–18. században a kegyességi irodalom részeként temetkezésessel kapcsolatos nyomtatott kiadványok formájában. Ezek az alkalmi kiadványok, halotti beszédek, gyászversgyűjtemények (epicédiumok) vagy egyleveles nyomtatványok (kárták) a család méltóságát és hírét hívták hirdetni és megörökíteni. Előbb német nyelvterületen lett divatos, majd a reformáció és a felvidéki polgárság közvetítése által magyar nyelvterületen is. A szerzők, alkotók ugyanakkor észrevétlenül magukat is megörökítették. Jól keresett ezen beszédek kiadása által a nyomdász, pap és diák is. A 17. században egyformán virágzott a műfaj katolikus és protestáns vidékeken is.

Az idők során jó néhány elveszett ezek közül. Egyes példányok most kerülnek elő a felvidéki és lengyelországi könyvtárakból. Jelen tanulmány hat ilyen ismeretlen vagy elveszettnek vélt nyomtatványra szeretné felhívni a figyelmet a teljesség igénye nélkül.

Balthasar Bachmann halotti beszéde Abraham Sigelmair felett (1642)

A Balthasar Bachmann által írt *Eine Christliche Predigt* kezdetű halotti beszéd Abraham Sigelmair felett sokáig eltűntnek számított. Borsa Gedeon tudósított róla először. Ő látta a 60-as években Szlovákiában. A Régi Magyarországi Nyomtatványok második kötete szerint a *nyomtatvány unikum példányára, amelyet az*

* Dr. Bibza Gábor református lelképásztor (1974. június 18.) a Kolozsvári Protestáns Teológián tanult (1993–1998). Történelemszociológus diplomát szerzett a Babeş-Bolyai Tudomány-egyetemen (1997–2001). Doktori címet Németországban, Münsterben a Westfälische-Wilhelms Universitätén szerzett egyháztörténelemből (2009). Kutatási területei a következők: halotti beszédek a kora újkorban (1571–1711), homiletikatörténet, Theodore Beza magyar kapcsolatai.

eperjesi evangélikus kollégium könyvtárában őriztek, Borsa Gedeon hívta fel a figyelmet (MKsz 1963: 345). Ján Ěaploviè részletes bibliográfiai leírást adott róla (874), de azóta a példány lappang.¹ Jelen tanulmány megírásához az egyetlen ma ismert eperjesi (Prešov, Szlovákia) példány másolata állt rendelkezésre.²

A gyászbeszéd szerzője, Balthasar Bachmann 1642-ben állította össze és adta ki a halotti beszédet lelkipásztor kollégája, Abraham Gigelmair felett. Bachmann segédlelkészként szolgált ebben az évben Abraham Gigelmair evangélikus lelkipásztor mellett a Liszti család birtokán Veperden (Weppersdorf) és Kaboldon (Kobersdorf), Alsó-Magyarországon (ma Burgenland, Ausztria).³ Bachman önmagát *Ulma-Suevumnak* nevezi a halotti beszéd címlapján, ami annyit tesz: Ulmból származó sváb.⁴

Abraham Gigelmair 1612-ben született Augsburgban. Az augsburgi Szent Anna Gimnázium elvégzése után Strasbourgban tanult. Vallási okok miatt száműzték Augsburgból. A halotti beszéd tanúsága szerint előbb házitanítónként dolgozott⁵ Magyarországon, majd 1641-ben hívták meg lelkipásztornak Veperdre és Kaboldra. Itt 1642. február 25-én feleségül vette Cordula Kuttner, fél évvel később, július 13-án elhunyt, és 14-én Veperden temették el. A temetésen a lelkipásztor-kolléga Bachmann szolgált. A beszédet Lorenz Brewer adta ki a felsőmagyarországi Lőcsén.⁶

A 14 oldalas nyomtatvány két negyedrért hajtott füzetből áll, formátuma A⁴-B⁴ = [8] fol. – 4°. Ezenkívül a kiadványt iniciáléval, könyv- és záródísszel látták el.⁷

Tartalmi szempontból a nyomtatvány egy temetési prédikációt és életrajzt tartalmaz. A prédikáció felépítése: bevezetés, Miatyánk, igehely megjelölése (Ézs 49,15), exordium, exegézis és tanítás.⁸ A szokatlanul rövid, helyenként vázlatos beszéd a halott még életben levő, 70 éves édesanyját tekinti lelkigondozói alaphelyzetnek, a fiatal özvegyről csak futólag tesz említést. Az életrajzban (Personalía) pedig felvázolja a gyülekezet rövid helyzetét is. Másfél év alatt a veperdi evangélikus közösség két lelkipásztort veszített. Bár van bőven jelentkező az állásra, állítja a gyülekezet, de jó papot nem olyan könnyű találni, figyelemztet Bachmann.⁹

¹ Vö. RMNy III. 1932.

² Könyvtári jelzet: Pr. Kol G q 256 priv. 10.

³ Bachmann, Balthasar: *Eine Christliche Predigt ... auf Abraham Gigelmair. Leutschau [1642].*

⁴ Vö. a halotti beszéd címlapját. Suevum jelentése latinul sváb.

⁵ Bachmann fol. B2v.

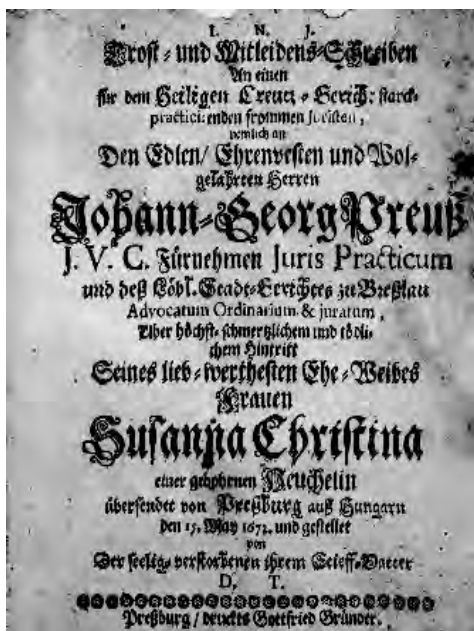
⁶ Bachmann fol. B3r.

⁷ Bibza Gábor: *Die deutschsprachige Leichenpredigt der frühen Neuzeit in Ungarn (1571–1711)*. LIT-Verlag, Münster 2009, 280.

⁸ Bibza Gábor: *i. m.* 124.

⁹ Bachmann fol. B3v. Vö. Bibza Gábor: *i. m.* 126.

David Titius halotti beszéde Susanna Christina Preuß felett (1672)

A boroszlói (Wrocław, Lengyelország) egyetemi könyvtárban őrzik a David Titius által írt *Trost- und Mitleidens-Schreiben* kezdetű gyászbeszédet. Az egyetlen fennmaradt pozsonyi nyomtatvány kolligátumban található a boroszlói egyetemi könyvtárban.¹⁰

David Titius pozsonyi evangélikus lelkipásztor negyedik kiadott halotti beszéde hét nappal mostohalánya, Susanna Christina Preuss temetése után, 1672. május 15-én jelent meg Pozsonyban.¹¹ Ezzel a nyomtatvánnyal adózott Titius és felesége a korán elhunyt lányuk emlékének.

David Titius 1619. december 14-én született a sziléziai Striegauban. Családja 1629-ben Boroszlóba költözött, innen ment Wittenbergbe teológiát tanulni.

Fiatal lelkipásztorként előbb a Lignitz (Legnica, Lengyelország) melletti Quietschen (1649) és Peterswaldauban (1651) szolgált. Pozsonyban 1654-től szolgált lelkipásztorként, ott 1667-ben evangélikus szuperintendenssé választották. Első felesége 1651-től Eva Ropelius,¹² majd ennek halála után, 1658. február 18-án feleségül veszi Agnes Huberst, a pozsonyi Johann Georg Heuchelin lelkipásztor özvegyét.¹³ Pozsonyi lelkipásztor kollégái Anton Reiser, Valentin Surtorius és Christian Piringer voltak.¹⁴ Az ellenreformáció miatt 1672-ben Nagyszombaton bebörtönözték. Vallási menekültként élete végéig Wohlauban szolgált. Itt hunyt el 1679. június 16-án, és 25-én temették el.¹⁵ Két halotti beszédet szenteltek emlékének.¹⁶

Susanna Christina Preuß 1649-ben született Pozsonyban, Johann Georg Heuchelin lelkipásztor és Agnes Hubers gyermekeként. Heuchelin halála után az édesanyja harmadszor is férjhez ment, 1658-ban David Titiusához. Így lett Susanna Christina Heuchelin Titius mostohalánya. Ő férjhez ment a boroszlói jogász

¹⁰ Könyvtári jelzet: 548179.

¹¹ Titius, David: *Trost und Mitleidens Schreiben... auf Susanna Christina Preuß, geb. Heuchelin*. Pressburg 1672.

¹² Ebből a házasságból született Andreas nevű fia. Vö. Szinnyei J. XIV. (1914) 206. sk.

¹³ Klein I. 92. A második házasságából születik Dávid nevű fia.

¹⁴ Moller, Daniel Wilhelm: *Pressburger Kirchen- und Schul-verlust*. 1673.

¹⁵ Vö. Rudolph, Kaspar: *Epithapium, oder Grab-Mahl... auf David Titius*. Wittenberg 1679.

¹⁶ Vö. Mühlport, Heinrich: *Ehren Lohn... auf David Titius*. Breslau 1679.

Johann Georg Preußhoz. Susanna Christina Preuß 1672. május 2-án halt meg Boroszlón, és itt temették el május 8-án.¹⁷

Ebből az alkalomból hat másik halotti beszédet is kiadtak. A 20 oldalas nyomtatvány két és fél negyedrért hajtott füzetből áll, formátuma $A^4-B^4 + C^2 = [10]$ fol. – 4°. A nyomtatványt halálfeje-ábrázolás zárja le.¹⁸

Titius ige és életrajz nélküli gyászirata klasszikus értelemben nem halotti beszéd, de teológiai szempontból nem különbözik a halotti beszédektől a kifejezési eszközökben és az élethelyzetben.¹⁹ Titius leírja, hogy a család két hónap leforgása alatt nemcsak a két gyermeket, hanem a fiatal anyát is elveszítette. A halott erénylistájának bemutatásával bizonyítja Titius, hogy mostohalánya nem érdemelte meg a halált. A vő vigasztalása a gyászirat zárórészének fő foglalatossága.²⁰

Cuncius Paulus epicédiuma Johann Korb felett (1669)

A nyomtatványok gyűjtése és a publikálás közötti időszakban két egylevelés nyomtatvány jelent meg a Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNY) negyedik kötetében. Ebből kifolyólag csak a nyomtatványok rövid ismertetésére kerül sor. A *Christliches Ehrengedächtniß* kezdetű nyomtatvány az impresszum tanúsága szerint 1669-ben Lőcsén jelent meg Samuel Brewer nyomdájában. Az egy oldalra nyomtatott ívrét nyomtatványformája [1] fol. – 310 x 334 mm. A nyomtatvány felső felében a cím szerepel, az alsó részében Paul Cuncius cím nélküli verse olvasható. A nyomtatványt cifrakeretes dísz szegélyezi.

A nyomtatvány címéből kiderül, hogy Paul Cuncius, szepesváraljai (Spišské Podhradie, Szlovákia) evangélikus lelkész a szerző. Az RMNY negyedik kötete szerint Paul Cuncius az 1650-es évek végétől 1674-ig, száműzetéséig volt a szepesváraljai német evangélikus egyház segédlelkésze.²¹ 1677. június 10-én hunyt el vallási menekültként.

Johann Korb egykori szepesváraljai bíró és tanácsos 1669. január 16-án hunyt el, és 20-án temették el a szepesváraljai evangélikus templomban.²²

¹⁷ Vö. Johann Frimel: *Christlichster ... auf Susanna Christina Preuß*. 1672.

¹⁸ Bibza Gábor: *i. m.* 305.

¹⁹ Bibza Gábor: *i. m.* 186.

²⁰ Bibza Gábor: *i. m.* 188. sk.

²¹ Vö. RMNY IV. 3546.

²² Vö. a cím részletével: „drauff den 20. dieses, christlich und ehrlich in unserer Haupt-Kirchen der Erden eingebracht worden”.

Gyászversek Anna Maria Rotarius felett (1662)

Az egyleveles *Honor novissimus* kezdetű nyomtatványt Anna Maria Baehrisch, Adam Rotarius plesnói (Plesno, Lengyelország) polgár felesége halálakor adták ki Lőcsén, 1662-ben, Lorenz Brewer nyomdájában. Az egyleveles nyomtatványt a boroszlói egyetemi könyvtárban őrzik.²³ A cifrakerettel díszített nyomtatvány felső részén olvasható a cím, alsó részén pedig három hasámban a barátok és rokonok által írt három párbeszédés gyászvers. A szerzők Gregorius Prusius, Johannes Rotarius és Casparus Waligura. Az egy oldalra nyomtatott ívrét nyomtatványformája [1] fol. – 284 x 327 mm.

Anna Maria Rotarius a sziléziai Plesno városában hunyt el 1662. január 9-én.²⁴ A versek alapján megállapítható, hogy több gyereket hagyott hátra, köztük egy csecsemőt is.

Gyászvers gyűjtemény Georgius Kret felett (1642)

Szintén a plesnói polgársághoz köthető az a két epicídium gyűjtemény, amely Abraham Kret plesnói bíró két fiának halála alkalmából került kiadásra.

Az első, a *Lachrymae et Solatia* kezdetű nyomtatvány Georgius Kret 1642-ben bekövetkezett halálakor látott napvilágot.²⁵ A címlap tanúsága szerint a szerzők a család barátai. A nyomdai impresszum alapján „*Trench(inii) Typis Vocalianis excusum, Anno 1642*”, azaz 1642-ban jelent meg Trencsénben, a Wokal János Vencel özvegye által vezetett nyomda termékeként. Wokal Dorottya 1641–1648 között vezette a nyomdát.²⁶

²³ Könyvtári jelzet: 368526.

²⁴ Vö. RMNY IV. és Bibza Gábor: *i. m.* 409.

²⁵ A boroszlói egyetemi könyvtárban őrzött példány jelzete: 546767.

²⁶ Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. OSZK, Bp. 1966, 119.

Gyászversek Iohannes Kret felett (1643)

A második, *Monodiae* kezdetű nyomtatvány Abraham Kret utolsó fia, Iohannes Kret 1643-ban bekövetkezett halálát követően látott napvilágot. A szerzők szintén a család barátai, mint az előző nyomtatvány esetében. Az impreszum pedig ugyancsak a Wokal-nyomda terméként mutatja be a kötetet: *Trenchinii Pannonum, typis Vocalianis publicatae, An(no) 1643.*²⁷

Abraham Kret plesnői bírót és tanácsagot két fiának elvesztése alkalmával a barátok két kötet epicédium kiadásával kívánták vigasztalni. A megbízó a címlap alapján Hedvig asszony volt, aki Abraham Kret felesége lehetett.

Összefoglalás

A tanulmányban bemutatott nyomtatványok nemcsak a prózai és lírai kegyességi irodalom szempontjából nyújtanak értékes adatokat az irodalomtörténészek és teológusok számára, hanem a halotti beszédek, egyleveles nyomtatványok, valamint gyászvers kötetek számos adattal szolgálnak a történészek számára is. A kiadványok pontos keletkezési körülményeinek, illetve hatásának kutatása még várat magára.

Jelen írás csak felhívja a figyelmet a még mindig lappangó vagy ismeretlen „papírból épített emlékművekre”.

²⁷ A boroszlói egyetemi könyvtárban őrzött példány jelzete: 546768.